

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) στα ελληνικά διδακτικά εγχειρίδια Ιστορίας (δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) της περιόδου 1950- 1974

Κλεονίκη Δρούγκα*

Το σχολικό βιβλίο συνιστά έναν τρόπο μετάδοσης γνώσης, η οποία επιδρά στους μαθητές ως μέσο πολιτικό, πληροφοριακό και παιδαγωγικό και ως παράγοντας κοινωνικών διαδικασιών.¹ Έτσι, η εκπαιδευτική πολιτική περνά την ιδεολογία της και την αναπαράγει² - κύρια μέσα από τη διδακτική των λεγόμενων «φρονηματιστικών» μαθημάτων.³ Στόχος της συγκεκριμένης εργασίας είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων που η ελληνική εκπαίδευση επιχειρεί να περάσει μέσω των σχολικών βιβλίων, κατά την περίοδο 1950-1974, για τους βαλκανικούς λαούς. Ερευνάται το περιεχόμενο των εγχειρίδιων και αναλύονται κριτικά οι λεκτικές επιλογές των συγγραφέων για την παρουσίαση των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) σε δύο διδακτικά εγχειρίδια ιστορίας (δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) της περιόδου 1950-1974.

Πιο συγκεκριμένα, μελετώνται δύο ιστορικά εγχειρίδια της Νεότερης Ιστορίας, της Γ' και Στ' τάξης του Γυμνασίου, τα οποία τυπώνει και διανέμει στους μαθητές ο Οργανισμός Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων.⁴ Τα δύο αυτά εγχειρίδια μονοπωλούν για πολλές δεκαετίες την ιστορική γνώση των Ελλήνων μαθητών, καθώς αποτελούν τα μακροβιότερα εγχειρίδια ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το ένα είναι η «Ιστορία των Νεωτάτων χρόνων» του Α. Λαζάρου, *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας δια την ΣΤ' τάξιν του εξαταξίου Γυμνασίου νέου τύπου*, Εν Αθήναις, που διδασκόταν κατά την περίοδο 1947-1968, η ύλη του οποίου εκτείνεται χρονικά ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο⁵ έντεκα σελίδες αφορούν τους βαλκανικούς πολέμους, στο ΙΑ' Κεφάλαιο «Μεγάλη κρίσις του Ανατολικού Ζητήματος. Ο Βαλκανικός Πόλεμος (1912-1913)». Το άλλο είναι: Α. Ματαράσης – Σ. Παπασταματίου, *Ιστορία των Νεωτέρων και των Νεωτάτων χρόνων*, Αθήναι,⁶ που εξιστορεί τα ιστορικά γεγονότα ως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο τελευταίο η αφήγηση των ιστορικών γεγονότων για τους Βαλκανικούς Πολέμους περιορίζεται σε οκτώ σελίδες (δύο επιπλέον σελίδες καταλαμβάνουν χάρτες) στο τρίτο τμήμα του εγχειριδίου, με τίτλο «Η Ελλάς ανεξάρτητον Βασίλειον» του Β' Κεφαλαίου, με τίτλο «Οι Νεώτεροι Χρόνοι». Δεν αναλύονται άλλα εγχειρίδια, διότι δεν εκδίδονται σχολικά βιβλία Ιστορίας⁷ κατά το

* Η Κλεονίκη Δρούγκα είναι διδάκτορας Παιδαγωγικής Σχολής ΑΠΘ, φιλόλογος (2^ο Πρότυπο Πειραματικό Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης).

¹ (Μπονίδης 2004, 3)

² (Βεντούρα 1994, 91, Καυάλης Αχιλλέας - Χαραλάμπους Δημήτρης 1995, 116-117, 128)

³ (Λέκκας 1996, 159, Αβδελά 1997, 27- 45, Ασκούνη 2001, 72-83)

⁴ Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων αποτελούσε Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου και τελούσε υπό την Εποπτεία του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας. Ιδρύθηκε από τον Ι. Μεταξά με τον αναγκαστικό νόμο 952/ 1937 «Περί ιδρύσεως Οργανισμού προς Έκδοσιν Σχολικών κλπ. Βιβλίων» και είχε ευρύτατες αρμοδιότητες στο χώρο του σχολικού βιβλίου (Χαραλάμπους 2007, 490 - 491)

⁵ Η έκδοση εκείνη με πολύ μικρές αλλαγές, που δεν αφορούν στους Βαλκανικούς πολέμους, ως την περίοδο που μελετάται συνεχίζεται αναλλοίωτη για 21 χρόνια (εκδόσεις 1953, 1961, 1962, 1965)

⁶ Το συγκεκριμένο πόνημα δόθηκε για διδασκαλία στους μαθητές το σχολικό έτος 1967-1968. Στο εξώφυλλο παρίσταται το έμβλημα του στρατιωτικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου 1967, ο φοίνικας

⁷ Από το 1936 ισχύει ο μεταξικός νόμος, κατά τον οποίο παρέχεται τη δυνατότητα κατά την ανάπτυξη των ήδη εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων «να επιφέρονται εις αυτά μεταβολαί υπό των συγγραφέων των μετ' απόφασιν της ολομελείας του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και έγκρισιν του

εξεταζόμενο χρονικό διάστημα.⁸ Η έρευνα βασίζεται στην επιλογή του υλικού, στη διερεύνηση του «χρωματισμού» των γλωσσικών επιλογών των συγγραφέων και στην κριτική αποτίμηση του περιεχομένου.

Η επιλογή της εξεταζόμενης περιόδου, 1950-1974, δεν είναι τυχαία. Είναι περίοδος οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής στασιμότητας στην Ελλάδα, με ποσοστό αναλφαβητισμού που αγγίζει το 1/3 του πληθυσμού και εμμονή στη διατήρηση και εξέλιξη των ιδεωδών του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος είναι εξασθλιωμένο, το πολιτικό κλίμα φορτισμένο, επιδιώκεται η εξασφάλιση ορισμένης εθνικής ομοιογένεια και η διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας μέσα από την προώθηση ενός εθνοκεντρισμού.⁹ Ορισμένα μεταρρυθμιστικά μέτρα (1957) της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή με προοδευτικά χαρακτηριστικά αποδοκιμάζονται, ενώ η επιδιωκόμενη αστική μεταρρύθμιση, που οραματίστηκε η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου, δεν πραγματοποιείται (1964), λόγω της ανατροπής του πολιτεύματος και των αναχρονιστικών ρυθμίσεων της πραξικοπηματικής κυβέρνησης.¹⁰

α. Περιεχόμενο εγχειριδίων

Στο πόνημά του ο Α. Λαζάρου προσεγγίζει τους Βαλκανικούς Πολέμους στο πλαίσιο του Ανατολικού Ζητήματος¹¹ που συνασπίζει τα χριστιανικά κράτη της Βαλκανικής εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η αφήγηση των γεγονότων είναι γραμμική, κατά χρονολογική σειρά, με εστίαση στη δράση προσωπικοτήτων, όπως του διάδοχου Κωνσταντίνου και του ναύαρχου Π. Κουντουριώτη.¹² Ο συγγραφέας καταγράφει τη φιλική στάση της Αγγλίας απέναντι στους Έλληνες, προκειμένου να αποσοβήσει τον κίνδυνο να ικανοποιηθούν αυστριακά και ιταλικά συμφέροντα, παρουσιάζει τα ζητήματα που απασχόλησαν το συνέδριο των Δυνάμεων στο Λονδίνο και αποδίδει την αδυναμία εύρεσης μιας λύσης στην κατίσχυση των Νεότουρκων.¹³

Ο συγγραφέας περιγράφει τα στρατιωτικά γεγονότα που οδήγησαν στην κατάληψη της Β. Ηπείρου και της πόλης των Ιωαννίνων και κάνει εκτενή αναφορά στα πολιτικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Ελλάδα. Επιρρίπτει ευθύνη στους Βουλγάρους για τη διάλυση της συμμαχίας των χριστιανικών βαλκανικών δυνάμεων κι δικαιολογεί έτσι τη σύναψη συμμαχίας Ελλήνων και Σέρβων εναντίων των Βουλγάρων, τη διεξαγωγή πολέμου (Μάιος 1913) και την είσοδο των Ρουμάνων στον πόλεμο, με την αιτιολογία της διασφάλισης των ρουμανικών εδαφικών συμφερόντων και τον περιορισμό των Βουλγάρων. Ο Α. Λαζάρου ολοκληρώνει τη συγγραφή των βαλκανικών πολέμων με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Το κεφάλαιο κλείνει με

Υπουργείου». Το δικαίωμα αυτό, αφενός, δίνει τη δυνατότητα στο κράτος να παρέμβει στα εγχειρίδια, προσθέτοντας ή αφαιρώντας στοιχεία και, αφετέρου, αποτρέπει οικονομικές σπατάλες ή χρονοβόρες διαδικασίες παραγωγής νέου εγχειριδίου. (Καψάλης, Χαραλάμπους 1995, 82-96)

⁸ Την ίδια περίοδο αυτή γράφεται και τυπώνεται και το βιβλίο «Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος» του Γ. Δαφνή, το οποίο χρησιμοποιείται επίσης ως σχολικό εγχειρίδιο κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας (1967-1974). Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο δεν αναλύεται στην παρούσα εργασία, καθώς αφορμάται χρονικά από τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, περίοδο που δεν εμπίπτει στην έρευνα.

⁹ Ο εθνοκεντρισμός εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αι. στη Δυτική Ευρώπη σε μια προσπάθεια να συγκροτηθούν και να παγιωθούν τα όρια των εθνών και θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι συναντάται σε διαφορετικό βαθμό στα σχολικά εγχειρίδια. (Δραγώνα - Φραγκουδάκη 1997, 149 και Αβδελά 1998, 153)

¹⁰ (Καραφύλλης 2002, 123-147)

¹¹ (Λαζάρου 1953, 181)

¹² (Λαζάρου 1953, 181-184)

¹³ (Λαζάρου 1953, 184-185)

έμφαση στη φιλελληνική στάση του Γερμανού αυτοκράτορα και την άποψη ότι με το τέλος των βαλκανικών πολέμων οι Έλληνες προόδευσαν χάρη στις επιτυχίες του ελληνικού στρατού και στην εμπιστοσύνη που έδειχναν στην πολιτική τους ηγεσία, δηλαδή το βασιλιά Κωνσταντίνο και τον πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο.¹⁴

Στο βιβλίο των Α. Ματαράση – Σ. Παπασταματίου η αφήγηση των γεγονότων γίνεται, επίσης, γραμμικά με χρονολογική σειρά. Η αφήγηση ξεκινά από την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα κατά τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων. Προβάλλεται θετικά η προσωπικότητα του Ε. Βενιζέλου. Η επιδίωξη των Νεότουρκων να «*συγχωνεύσουν εις έναν λαόν όλους τους κατοικούντας εις την τουρκικήν επικράτειαν*» προβάλλεται και εδώ ως καταλυτικός παράγοντας που συνένωσε τους χριστιανικούς πληθυσμούς.¹⁵ Στο βιβλίο περιγράφονται όλες οι στρατιωτικές κινήσεις και επιτυχίες των Βουλγάρων, Σέρβων, Μαυροβούνιων και Ελλήνων, εξαιρείται η προσωπικότητα του βασιλιά Γεώργιου και του διαδόχου Κωνσταντίνου, επικρίνεται η δράση των βουλγαρικών στρατιωτικών σωμάτων και δίνεται -σε μια σελίδα περίπου- η πορεία του ελληνικού στρατού και στόλου με τους αρχηγούς του. Σύντομα εξιστορείται η διαδοχή του βασιλιά Γεώργιου από το διάδοχο Κωνσταντίνο και καταγράφεται η συνθήκη του Λονδίνου με τους όρους της.¹⁶ Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των θετικών αποτελεσμάτων των βαλκανικών πολέμων για την Ελλάδα που οφειλόταν, κατά τους συγγραφείς στην εθνική ενότητα και τη διακυβέρνηση της χώρας από το βασιλιά Κωνσταντίνο και τον πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο.¹⁷

Και οι δύο συγγραφείς παρουσιάζουν συμβαντολογικά τα γεγονότα, αναδεικνύουν πολιτικά πρόσωπα, δικαιολογούν την ελληνο-σερβική συμμαχία και την εμπόλεμη ρήξη της Ελλάδας με τους Βουλγάρους, επιρρίπτοντας ευθύνες γι' αυτήν στους τελευταίους, και κάνουν αναφορά στους Ρουμάνους.

β. Γλωσσικές επιλογές

Η ανάλυση των διδακτικών εγχειριδίων περιλαμβάνει την εξέταση της λεκτικής δόμησής τους, η οποία βασίζεται σε ιδεολογικά σχήματα και και ενθαρρύνει συγκεκριμένες στάσεις που προβάλλονται ως γενικευμένες αλήθειες. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε συνδυάζει την ποιοτική με την κριτική ανάλυση λόγου, για να αναδείξει τις αναπαραστάσεις των κοινωνικο-πολιτικών δομών και πιο συγκεκριμένα, τη σχέση των γλωσσικών επιλογών στα εγχειρίδια με τις πολιτικές στοχεύσεις.¹⁸

Στο εγχειρίδιο του Α. Λαζάρου επιλέγονται βαρύγδουποι και πομπώδεις όροι, προσδιορισμοί και σχήματα λόγου: «*εξαπέλυσεν θύελλαν*», «*ο μητροπολίτης κατεκρουρήθη αγρίως*»,¹⁹ «*...ο βασιλεύς Γεώργιος, ως φρουρός των ελληνικών δικαίων...*»,²⁰ «*ηρωικός βασιλεύς*»,²¹ «*το προσφιλές όνομα, Κωνσταντίνος*»,²² «*η νίκη των ηνωμένων Βαλκανικών δυνάμεων προξένησε μεγάλην εντύπωση*»,²³ «*το ελληνικόν έθνος ησθάνετο μεγάλην αυτοπεποίθηση και ενεπνέετο από ζωηρόν πόθον προς*

¹⁴(Λαζάρου 1953, 188-191)

¹⁵(Ματαράσης – Παπασταματίου 1966, 196)

¹⁶(Ματαράσης – Παπασταματίου 1966, 197-199)

¹⁷(Ματαράσης – Παπασταματίου 1966, 204-205)

¹⁸(Παγκουρέλια Ευγενία - Παπαδοπούλου Μαρία , 75-86)

¹⁹(Λαζάρου 1953, 181)

²⁰(Λαζάρου 1953, 187)

²¹(Λαζάρου 1953, 182)

²²(Λαζάρου 1953, 187)

²³(Λαζάρου 1953, 184)

δράσιν και δημιουργίαν».²⁴ Ο ελληνικός στρατός εκθειάζεται: «ο ελληνικός στρατός...μετά ηρωικών αγώνα...ύψωσε την ελληνική σημαία», «αι υπηρεσίαι, τας οποίας προσέφερε το ελληνικόν ναυτικόν εις τον πόλεμον όλων των συμμάχων κρατών, ήσαν ανυπολόγιστοι»,²⁵ «...εξηκολούθησε την νικηφόρον πορείαν... ο Βασιλεύς Γεώργιος εισήλθε θριαμβευτικώς...»,²⁶ «η ικανότης των ελληνικών πληρωμάτων έδιδον εις τον ελληνικόν στόλον την υπεροχήν», «η ελληνική ορμή κατίσχυσε...τα ευζωνικά μας συντάγματα εδείχθησαν απaráμιλλα εις την επίθεσιν και την περιφρόνησιν του θανάτου».²⁷

Ο συγγραφέας τηρεί γλωσσικά μια ουδέτερη στάση απέναντι στους Σέρβους και τους Ρουμάνους, αποφεύγει την κριτική και τους εύκολους επιθετικούς προσδιορισμούς,²⁸ αλλά εκθειάζει τους Μαυροβούνιους «διεξήγον αιματηρούς αγώνας»²⁹ και αποδίδει στους Βουλγάρους αρνητικούς χαρακτηρισμούς «είχον παραλογώτατες απαιτήσεις», «ήσαν άμετροι και αυθάδεις εις τους τρόπους», «είχον εκμανή δια την υπό των Ελλήνων κατάληψιν της Θεσσαλονίκης», «παρήλθεν μην εκνευριστικών διαπραγματεύσεων προς διανομήν των κατακτηθέντων, κατά τον οποίον η προκληκότης των Βουλγάρων είχε φτάσει εις το κατακόρυφον, είχαν δε ερεθίσει εξ ίσου Σέρβους και Έλληνας»,³⁰ «τας τάξεις του ελληνικού στρατού εκίνει ακατάσχετον πολεμικόν μένος, το οποίο ανεργίριζεν η κατά των Βουλγάρων αγανάκτησις...».³¹

Η χρήση του γλωσσικού κριτηρίου στο εγχειρίδιο των Α. Ματαράση και Σ. Παπασταματίου δεν είναι το ίδιο ηχηρή, αν και χρησιμοποιούνται ορισμένες φορτισμένες εκφράσεις: «το αποκαρδιωμένον από την ήτταν του '97 έθνος», «Οι Νεότουρκοι...εκίνησαν την αγανάκτησιν...ήρχισαν να τρομοκρατούν το Πατριαρχείο», «Οι ενέργειες όμως των Τούρκων, αντί να λυγίσουν την θέλησιν των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής», «Οι Έλληνες κατόπιν τριήμερου πεισματώδους μάχης εξεβίασαν τα στενά του Σαρανταπόρου».³² Άλλοτε, πάλι, χρησιμοποιούνται λεκτικές υπερβολές: «...η ορμή των συμμάχων ήτο τόση, ώστε παντού τα στρατεύματά των εσημείωσαν νίκας»³³ και παρομοιώσεις: «Ο βασιλεύς Γεώργιος εισήλθε με τα νικηφόρα στρατεύματά μας εις την πρωτεύουσα της Μακεδονίας και εγκατεστάθη εκεί ως άγρυπνος φρουρός του πατρίου εδάφους».³⁴

Με θερμό τόνο οι συγγραφείς αναδεικνύουν τις ικανότητες του διαδόχου Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου «δια να μη διαταραχθή η συμμαχική ενότης, ο διάδοχος Κωνσταντίνος επέτρεψε εις δύο μόνον τάγματα να στρατωνιστούν...»,³⁵ «...εις τας πλήρεις επιτευγμάτων και εξάρσεων στιγμάς εκείνας όλοι οι Έλληνες κατανόησαν ότι την άνοδον της φυλής εδημιούργησε η εθνική ενότης δια της κυβερνήσεως της χώρας από δύο λαμπρούς αρχηγούς, τον βασιλέα Κωνσταντίνον και τον Βενιζέλον...»³⁶ και επαινούν τον ελληνικό στρατό «...δείγμα της

²⁴ (Λαζάρου 1953, 190)

²⁵ (Λαζάρου 1953, 182)

²⁶ (Λαζάρου 1953, 183)

²⁷ (Λαζάρου 1953, 186)

²⁸ (Λαζάρου 1953, 189)

²⁹ (Λαζάρου 1953, 183)

³⁰ (Λαζάρου 1953, 188)

³¹ (Λαζάρου 1953, 189)

³² (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 196)

³³ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 197)

³⁴ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 198)

³⁵ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 198)

³⁶ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 208)

ευψυχίας των ελληνικών πληρωμάτων...»,³⁷ «κάτω από τας φλογεράς ακτίνας του θερινού ηλίου ο ηρωικός στρατός μας επροχώρει ακάθεκτος μέσα από τα κυματίζοντα σπαρτά και με την λόγχην ή τας χειροβομβίδας εξετόπισε τους εισβολείς από τα πάτρια εδάφη...», «...η ανδρεία των Ελλήνων απaráμιλλος...»,³⁸ «...Οι Βούλγαροι δεν ηδυνήθησαν να συγκρατήσουν τη χειμάρωδη ορμήν του ελληνικού πεζικού...».³⁹ Παράλληλα, οι συγγραφείς του εγχειριδίου κατακρίνουν τους Βουλγάρους «...με δόλιο τρόπο εισέδυσεν εις όλην την πόλιν όλη σχεδόν η δύναμις της βουλγαρικής μεραρχίας...»,⁴⁰ «...ένεκα των παραλόγων απαιτήσεων της Βουλγαρίας...», «οι Βούλγαροι...είχον εκδηλώσει τας υπούλους διαθέσεις των...»,⁴¹ οπότε προσδίδουν στη ήττα τους και ηθικές προεκτάσεις «Οι Βούλγαροι, ταπεινωθέντες εις τα πεδία των μαχών, εξήτησαν ειρήνην...».⁴²

γ. 1. Αποτίμηση

Η μελέτη των δύο ιστορικών εγχειριδίων επιτρέπει τη συναγωγή ορισμένων συμπερασμάτων για την παρεχόμενη ιστορική γνώση στους Έλληνες μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τη συγκεκριμένη περίοδο.

- i. Και τα δυο ιστορικά εγχειρίδια παρουσιάζουν μια συμβαντολογική ιστορία με γραμμική χρονολογική σειρά στην παρουσίαση των γεγονότων.
- ii. Η ελληνική εθνότητα προστατεύεται από οποιαδήποτε αρνητική κριτική, επιδοκιμάζεται με πληθώρα συνδηλώσεων για τον ηρωικό χαρακτήρα της, ενώ μυθοποιείται η συμβολή της στους βαλκανικούς πολέμους: «Ο ελληνικός στρατός...μετά ηρωικόν αγώνα...ύψωσε την ελληνικήν σημαία», «αι υπηρεσίαι, τας οποίας προσέφερε το ελληνικόν ναυτικόν εις τον πόλεμον όλων των συμμάχων κρατών, ήσαν ανυπολόγιστοι»,⁴³ «Κάτω από τας φλογεράς ακτίνας του θερινού ηλίου ο ηρωικός στρατός μας επροχώρει ακάθεκτος μέσα από τα κυματίζοντα σπαρτά και με την λόγχην ή τας χειροβομβίδας εξετόπισε τους εισβολείς από τα πάτρια εδάφη...».⁴⁴
- iii. Μικρή αναφορά -με ορισμένο σχολιασμό κυρίως στο α' εγχειρίδιο του Α. Λαζάρου- γίνεται για τις υπόλοιπες εθνότητες των Βαλκανίων: «Οι Σέρβοι μετά τριήμερον πεισματώδη μάχη παρά τον ποταμόν Βρεγαλίτισαν απώθησαν τους Βουλγάρους προς τα παλαιά σύνορα», «Η Ρουμανία ...διεκήρυξε ότι κατέρχεται εις τον αγώνα όχι δια κατακτητικούς σκοπούς, αλλά προς διαρρύθμισιν των συνόρων της και δια να παρακωλύση την ηγεμονίαν της Βουλγαρίας εις την Βαλκανικήν»,⁴⁵ «Οι Σέρβοι ενίκησαν εις Κουμάνοβον και κατέλαβον τα Σκόπια και το Μοναστήριον....Οι Μαυροβούνιοι επολιόρκουν την Σκόδραν...».⁴⁶ Αξιοπρόσεκτο είναι, όμως, και στα δύο εγχειρίδια, η αρνητική κριτική στο βουλγαρικό στοιχείο: «Οι Βούλγαροι είχαν παραλογωτάτας απαιτήσεις, να κυριαρχήσουν δηλαδή εις την Βαλκανικήν...», «...ήσαν άμετροι

³⁷ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 199)

³⁸ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 200)

³⁹ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 199)

⁴⁰ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 198)

⁴¹ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 200)

⁴² (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 202)

⁴³ (Λαζάρου 1953, 182)

⁴⁴ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 200)

⁴⁵ (Λαζάρου 1953, 189)

⁴⁶ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 197)

εις τας απαιτήσεις των και αυθάδεις εις τους τρόπους...», «...η προκλητικότητα των Βουλγάρων είχε φτάσει εις το κατακόρυφον, είχαν δε ερεθίσει εξίσου Σέρβους και Έλληνας...»,⁴⁷ «...με δόλιο τρόπο εισέδυσεν εις όλην την πόλιν όλη σχεδόν η δύναμις της βουλγαρικής μεραρχίας...»,⁴⁸ «Οι Βούλγαροι...είχον εκδηλώσει τας υπόλους διαθέσεις των ...».⁴⁹

- iv. Τα δύο εγχειρίδια παρουσιάζουν την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της Ελλάδας. Ο Α. Λαζάρου αφήνει να διαφανεί μια επεκτατική πολιτική στόχευση: «Ο Βασιλεύς Γεώργιος ως φρουρός των ελληνικών δικαίων...εδολοφονήθη αγρίως...την μεγάλην εθνικήν συμφοράν εμετρίασε η άνοδος εις τον θρόνον του βασιλέως Γεωργίου εις τους Έλληνας, το οποίο υπενθύμιζε τον άρρηκτο δεσμόν του με την βυζαντινήν αυτοκρατορίαν...ο βασιλεύς, τον οποίον πολλάί γενεαί επόθησαν ως μέλλοντα να πραγματοποιήση τα όνειρα του έθνους...»,⁵⁰ ενώ οι Α. Ματαράσης και Σ. Παπασταματίου μετριάζουν τον προηγούμενο μεγαλοϊδεατισμό: «Αλλά ενώ η Ελλάς εώρταζε τα νικητήρια, την 5^η Μαρτίου 1913 εδολοφονήθη εις την Θεσσαλονίκην υπό τινός παράφρονος ο βασιλεύς Γεώργιος και εις τον θρόνον τον διεδέχθη ο υιός του Κωνσταντίνος».⁵¹
- v. Τα δύο εγχειρίδια παρουσιάζουν ορισμένες διαφοροποιήσεις στη χρήση του γλωσσικού κριτηρίου. Στο σχολικό εγχειρίδιο του Α. Λαζάρου οι ηχηρές γλωσσικές επιλογές διαμορφώνουν πομπώδες ύφος. Οι φράσεις, για παράδειγμα: «εξαπέλυσεν θύελλαν»,⁵² «εν μέσω των θριάμβων θλιβερά τραγωδία κατέθλιψε τον ελληνικόν λαόν»,⁵³ «κατεκρουγήθη αγρίως»⁵⁴ φορτίζουν συναισθηματικά το μαθητή και καλλιεργούν το φανατισμό. Στο εγχειρίδιο των Α. Ματαράση και Σ. Παπασταματίου η έκφραση δε φτάνει τις ακρότητες του προηγούμενου εγχειριδίου του Α. Λαζάρου -καθώς επιχειρείται μια μικρή λεκτική και υφολογική απλοποίηση- εξακολουθεί, ωστόσο, η χρήση φορτισμένων εκφράσεων: «το αποκαρδιωμένον από την ήτταν του '97 έθνος», «Οι Νεότουρκοι...εκίνησαν την αγανάκτησιν...ήρχισαν να τρομοκρατούν το Πατριαρχείο», «Οι ενέργειες όμως των Τούρκων, αντί να λυγίσουν την θέλησιν των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής».⁵⁵

γ. 2. Αξιολόγηση και ερμηνεία της ιστορικής γνώσης από τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της περιόδου 1950-1974

Μεταπολεμικά και για τρεις δεκαετίες, τουλάχιστον, οι μαθητές στην Ελλάδα διδάσκονταν από τα ίδια διδακτικά εγχειρίδια. Κάθε γενιά που με τη σειρά της αποκτούσε παιδιά-μαθητές διαπίστωνε, για να παραλλάξουμε τη διατύπωση του W. Lament, ότι η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, τα βιβλία, όμως, την επαναλάμβαναν και μάλιστα άσχημα.

Η Ελλάδα, κατά τους μετεμφυλιακούς χρόνους ως τη Μεταπολίτευση, αν και επιχειρούσε οικονομικό εκσυγχρονισμό και πολιτική ανασυγκρότηση, δεν υλοποιούσε αλλαγές στον εκπαιδευτικό χώρο, αφενός, γιατί τα κονδύλια για την

⁴⁷ (Λαζάρου 1953, 188)

⁴⁸ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 198)

⁴⁹ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 200)

⁵⁰ (Λαζάρου 1953, 187)

⁵¹ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 199)

⁵² (Λαζάρου 1953, 181)

⁵³ (Λαζάρου 1953, 186)

⁵⁴ (Λαζάρου 1953, 181)

⁵⁵ (Ματαράσης - Παπασταματίου 1966, 196)

εκπαίδευση ήταν πενιχρά (για παράδειγμα το 1956-1957 έφταναν το 1,8% επί του εθνικού εισοδήματος, ενώ για την ίδια περίοδο το ποσοστό για τις στρατιωτικές δαπάνες έφτανε στο 53% του προϋπολογισμού), αφετέρου, γιατί οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες προσέκρουαν στον υπαρκτό συντηρητισμό.⁵⁶ Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1964 ανακόπηκε, διότι θεωρήθηκε επικίνδυνη για τα ιδεώδη του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, άποψη που έφερε ανάμεσα σε άλλους συντηρητικούς κύκλους και η μεταπολίτευση.⁵⁷ Τέλος, σε εισηγητική έκθεση του Ν. 309 κατά τη διάρκεια της δικτατορίας τονιζόταν αναφορικά με την αποστολή του Γυμνασίου ότι «...*Το εκπαιδευτικόν έργον του Γυμνασίου... συνίσταται εις την εμπέδωσιν ακμαίου εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματος, την βελτίωσιν των ψυχοσωματικών και πνευματικών δυνάμεων των μαθητών...*». Την ίδια στόχευση προωθούσε και το Λύκειο «...*Το Λύκειον ... επιδιώκει την περαιτέρω τόνωσιν του εθνικού και ηθικού φρονήματος των μαθητών*».⁵⁸

Στην αρχή της εξεταζόμενης περιόδου η Γιουγκοσλαβία ανέκοπτε τις επεκτατικές βλέψεις της στα Βαλκάνια, ενώ η Βουλγαρία άρχισε να συζητά το θέμα της ενιαίας ανεξάρτητης Μακεδονίας, το οποίο, μετά το θάνατο του Στάλιν, εγκατέλειψε.⁵⁹ Την ίδια περίοδο πλάθονταν ιστορικοί μύθοι από τους γείτονες Σκοπιανούς, τους οποίους ο κρατικός τους μηχανισμός επιχειρούσε να αναδείξει ως ιστορικές αλήθειες και να περάσει στις νέες γενιές μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια.⁶⁰

Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου 1950-1974 επιχειρούσε μια επιφανειακή θεώρηση των βαλκανικών πολέμων, που αντανάκλα την αποστασιοποίηση της ελληνικής πολιτικής από επικίνδυνα θέματα. Προσάπτονται ηχηροί και μεροληπτικοί χαρακτηρισμοί για τους Βουλγάρους, εξωραϊζεται η δυναμική του ελληνικού στρατού και εκθειάζεται ο ρόλος του βασιλιά Γεώργιου και του διαδόχου του βασιλιά Κωνσταντίνου, ενώ υπερπροβάλλεται το ηρωικό στοιχείο με στόχο την εξύψωση του ελληνικού φρονήματος. Η ιστορία στα σχολικά εγχειρίδια ήταν προσανατολισμένη στην καλλιέργεια «γνήσιου πατριωτικού φρονήματος» ως μιας ηθικής επιταγής για τη «συνειδητοποίηση της ελληνικής διάρκειας». Επομένως, «καθόλου δεν προήγε ούτε την ιστορική συνείδηση, ούτε την κρίση, ούτε την πολιτική διαπαιδαγώγηση ότι ο πολιτισμός είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας και ότι τα ιστορικά γεγονότα συνδέονται μεταξύ τους, πράγμα που θα έκανε τη γνώση του παρελθόντος ερμηνευτική φαινομένων του παρόντος».⁶¹

Πιθανότατα, η συγκεκριμένη παρουσίαση συνδέεται όχι μόνο με την ψυχροπολεμική φάση της περιόδου αλλά και με την απόπειρα συγκάλυψης βαθύτερων πτυχών της νεότερης και της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Κάθε φορά η ελλιπής παρεχόμενη γνώση διεγείρει το συναίσθημα και τον εθνικό φανατισμό και προωθεί την «αθώωση» και την απενοχοποίηση της ελλαδικής πολιτικής από το χειρισμό των εθνικών θεμάτων. Σ' αυτό ακριβώς το μοτίβο είναι γραμμένα τα περισσότερα ιστορικά σχολικά εγχειρίδια της υπό εξέταση περιόδου, χωρίς να παρατηρούνται ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις ακόμη και για εκείνα που εκδόθηκαν μετά

⁵⁶ (Μπουζάκης 1991, 96-97 και Δημαράς 1986, 257-259)

⁵⁷ (Δημαράς 1986, 275-281, 289, Χατζηστεφανίδης 1986, 302)

⁵⁸ Ν. 309/1976 Περί Οργάνωσης και Διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως, άρθρο 26, παρ. 1 και άρθρο 29

⁵⁹ (ΥΠΕΠΘ 1992, 34 - 35, Σφέτας 2003)

⁶⁰ (ΥΠΕΠΘ 1992, 39- 40)

⁶¹ Φραγκουδάκη, Δραγώνα 1997, 61, 39)

τη μεταπολίτευση -αν εξαιρέσει κανείς την απάλειψη απαξιωτικών χαρακτηρισμών για το βαλκανικό περίγυρο.⁶²

Άλλωστε, είναι φανερό ότι μόνο οι συνεχείς και μονότονα επαναλαμβανόμενες αναφορές σε βάρος όλων των εμπλεκόμενων μερών, σύμφωνα με τις οποίες οι γείτονες λαοί παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια ως εχθρικοί, αντιπαθητικοί, κατώτεροι, με πολλά μειονεκτήματα⁶³ και η απουσία αυτοκριτικής, αποκαλύπτουν τη συνειδησιακή αγωνία της ελλαδικής πολιτικής απέναντι σε σημαντικά ζητήματα. Η αποσπασματική και επιδερμική αναφορά στα γεγονότα αποτυπώνει ακριβώς την απογύμνωση του μαθητικού δυναμικού από την ιστορική παιδεία και αντίληψη, χωρίς την οποία, όμως, διακυβεύεται η διαμόρφωση συγκροτημένης πολιτικής σκέψης και, συνακόλουθα, κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Έφη: «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: εμείς και οι άλλοι». Στο: Φραγκουδάκη, Άννα - Δραγώνα Θάλεια (Επιμ.), *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1997: 27-45.

Αβδελά, Έφη: *Σχολεία και Ιστορία*. Αθήνα: Νήσος 1998.

Ασκούνη, Νέλλη: «Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες». Στο: *Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση*. τόμος Β΄. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο 2001: 72-83.

Αχλīs, Νίκος: *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*. Θεσσαλονίκη 1983.

Βεντούρα, Λίνα: «Η νομοθεσία περί διδακτικών βιβλίων. Μια εστία συγκρούσεων εκπαιδευτικού δημοτικισμού και αντιμεταρρυθμιστών (1907-1937)», *Μνήμων* 14 (1994).

Δημαράς, Αλέξης: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τομ. Β΄. Αθήνα 1986.

Καραφύλλης, Αθανάσιος: *Νεοελληνική Εκπαίδευση. Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*. Αθήνα 2002.

Καψάλης, Αχιλλέας - Χαραλάμπους, Δημήτρης: *Σχολικά Εγχειρίδια. Σχολική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*. Αθήνα 1995.

Λαζάρου, Αναστάσης: *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας δια την ΣΤ΄ τάξιν του εξαταξίου Γυμνασίου νέου τύπου*. Εν Αθήναις: 1961.

Λέκκας, Ευθύμης: *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*. Αθήνα 1996.

Ματαράσης, Αντώνιος - Παπασταματίου, Σταμάτης: *Ιστορία των Νεωτέρων και των Νεωτάτων χρόνων*. Αθήνα 1966.

Μπονίδης, Κυριάκος: *Το περιεχόμενο του σχολικού εγχειριδίου ως αντικείμενο έρευνας*. Θεσσαλονίκη: Μεταίχμιο 2004.

Μπουζάκης, Σήφης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση*. Αθήνα 1991.

Παγκουρέλια, Ευγενία - Παπαδοπούλου, Μαρία: «Κριτική Ανάλυση Λόγου-Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου: Μια πρόταση συνδυαστικής αξιοποίησης για την ανίχνευση της ιδεολογίας των σχολικών εγχειριδίων». *Επιστήμες της Αγωγής* 4 (2009): 75-86.

Σφέτας, Σπυρίδων: *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας, μια επώδυνη διαδικασία*. Θεσσαλονίκη 2003.

ΥΠΕΠΘ, *Μακεδονία, Ιστορία και Πολιτική*. Αθήνα 1992.

⁶² (Καψάλης, Χαραλάμπους 1995, 186-192)

⁶³ (Αχλīs 1983, 337)

Χαραλάμπος, Δημήτρης: «Οργανισμός Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων». Στο: Ξωχέλλης Παναγιώτης (Επιμ.) *Λεξικό της Παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη 2007: 490-491.

Χατζηστεφανίδης, Θεόδωρος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα 1986.